

**BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA O‘QUVCHILARNI SAVODGA O‘RGATISHNING
SAMARALI USULLARI****Rahmonova Nozima Shavkatjon qizi**

*Namangan viloyati To‘raqo‘rg‘on tumani Maktabgacha va maktab bo‘limiga qarashli
11-umumiy o‘rta ta‘lim maktabining Boshlang‘ich ta‘lim fani o‘qituvchisi*

Annotatsiya. *Maqolada ta‘lim tizimida millat ruhiyatining nozik jihatlariga kirib borish va boshlang‘ich ta‘limda savodxonlik asoslarini puxta egalash hamda hisoblash tafakkurini shakllantirish, o‘qish va yozish malakasiga oid boshqa turlari bilan ham bog‘liqligini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash nihoyatda muhim hisoblanadi.*

Kalit so‘zlar: *qadriyatlar, o‘qish, yozish, orfografik, orfoepik o‘qish, fonematik.*

KIRISH

Mamlakatimiz taraqqiyotining ko‘p jihatlari olib borilayotgan yoshlar ta‘lim-tarbiyasiga oid davlat siyostiga bog‘liq bo‘lib, unda ta‘lim-tarbiya sohasida sezilarli sifat o‘zgarishlari qilib, yuqori samaradorlikka erishish asosiy e‘tiborda bo‘ladi. Bunday jihlar uzluksiz ta‘lim tizimida qo‘lga kiritilayotgan sifat o‘zgarishlarning mazmun-mohiyatiga bog‘liq bo‘lib, u ko‘proq boshlang‘ich ta‘limga ham tegishlidir.

Bunga sabab boshlang‘ich ta‘limda o‘quvchilar savodxonlik asoslari, hisoblash tafakkuri, mehnat ko‘nikmalari va shaxs ma‘naviyati elementlari bilan qurollantiriladi hamda yuqori sinlarda o‘rganiladigan fanlar asoslari bilan tanishtiriladi. Shu sababli ham zamonaviy ta‘lim tizimi, uning maqsad va vazifalari mamalakatimiz taraqqiyotiga xizmat qiluvchi ta‘lim-tarbiya jarayoni odiga qo‘yilgan muammo yechimiga mos kelishi kerak. Bular zamonaviy ta‘lim tizimida millat ruhiyatining nozik jihatlariga kirib borish va boshlang‘ich ta‘limda savodxonlik asoslarini puxta egalash hamda hisoblash tafakkurini shakllantirishning innovatsion usullarini yaratishni taqozo etadi.

Kelajagimizning munosib vorislari-yoshlarimizning barkamol inson qilib tarbiyalashda ajdodlar merosiga tayanish, ayniqsa milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash nihoyatda muhimdir.

Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev “Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat‘iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz” deb nomlangan kitobida “Biz yoshlarimizning milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalash uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etishimiz zarur”, deb ta‘kidlaydi.

Til fikrni shakllantirish va bayon qilish, taassurot, his-kechinmalarni ifodalashda muhim o‘rin tutadi. Til jamiyat a‘zolarining bir-biri bilan o‘zaro aloqasi uchun xizmat qiladigan vositadir. Bu vosita qanchalik takomillashsa, fikr shunchalik aniq, ta‘sirchan ifodalanadi. Demak, kishilarning o‘zaro munosabati, his-tuyg‘ulari, kechinma va

holatlari til vositasida aniqlashadi. Maktabda ona tilini chuqur oʻrganish zarurati tilning bajaradigan asosiy vazifalaridan kelib chiqadi. K.D.Ushinskiy boshlangʻich maktab oʻquv predmetlari tizimida ona tiliga katta ahamiyat berib, uni markaziy va yetakchi predmet hisoblagan. Ona tili boshqa fanlarni oʻqitish vositasi hamdir: jamiyat tarixi ham, tabiiy fanlar ham ona tili yordamida oʻrganiladi. Demak, ona tili bolaning umumiy kamol topishida ham, bilim va mehnatga havasini uygʻotishda ham alohida oʻrin tutadi.

Maktabda oʻqitish elementar oʻqish va yozishga oʻrgatishdan boshlanadi.

“Alifbe”ga asoslangan holda qisqa muddatda oʻquvchilar oʻqish, yozishga oʻrgatiladi, soʻng oʻqish va yozish koʻnikmasi takomillashtiriladi, bora-bora malakaga aylantiriladi. Oʻqish va yozish malakasi nutqqa oid malaka hisoblanadi. Oʻqish va yozish malakasi nutq faoliyatining boshqa turlari bilan ham bogʻliq. Malakaning shakllanishi uchun bir faoliyat bir necha marta takrorlanishi mumkin.

Yozuvda oʻquvchi tovushni harfga, oʻqishda esa harfni tovushga aylantirishdek murakkab aqliy faoliyatni bajaradi. Bu faoliyat doimiy ravishda yuz berishini nazarda tutib, oʻqish va yozish parallel olib boriladi. Oʻqituvchi savod oʻrgatish jarayonida oʻquvchilarga tovushlar haqida maʼlumot berishda oʻzbek tilining fonetik xususiyatlarini hisobga olishi zarur. Savod oʻrgatish analitik-sintetik tovush metodida olib boriladi. Bu metodga dastlab pedagog olim K.D.Ushinskiy tomonidan asos solinganligi. Bu metodda soʻz boʻgʻinga ajratilishi, boʻgʻindan kerakli – oʻrganilayotgan tovush ajratilib olinishi, tahlil qilinadi, oʻrganilgan harf bilan sintezlanadi.

Savod oʻrgatishda tovush-harf bilan tanishtirish unlilardan boshlanadi. Savod oʻrgatishda oldin soʻz boshida keladigan e tovushi soʻng undoshdan keyin keladigan e tovushi oʻrgatiladi. **O** harfi oʻzbekcha, umumturkiy soʻzlarda quyi keng, lablangan **o** tovushini ifodalaydi. Ruscha – internasional soʻzlarda urgʻusiz boʻgʻinda **a** tarzida (kalxoz), **oʻ** tovushi kabi (toʻnna), qisqa **i** tarzida (rektir) talaffuz qilinadi. Shuning uchun bu unlili soʻzlar savod oʻrgatish davridan soʻng oʻquv jarayoniga kiritiladi. Oʻzbek tilida 23 ta undosh tovush bor. Shulardan 3 tasi harf birikmasi. 23 ta undosh tovush 22 ta undosh harf bilan belgilanadi. Undoshlarni oʻrgatishda ham muayyan tartibga, talabga asoslanadi.

Alifbo davri sonor – ovoqli (ovozdor) tovushlarni oʻrgatishdan boshlanadi. Lekin **ng** sonor undoshi **n** va **g** undoshi tovush harfi bilan tanishtirilgach oʻrgatiladi. Harf birikmalarini oʻrgatishdagi qiyinchilik hisobga olingan holda ular alifbe davrining oxirrogʻida oʻrganiladi. **J** harfi ikki tovushni ifodalaydi, shuni hisobga olib, unga alohida darslar ajratiladi. Savod oʻrgatish jarayonidayoq harfning 4 xil shakli (bosma, yozma, bosh va kichik) oʻrgatiladi

Oʻquvchilarni oʻqishga oʻrgatish boʻgʻin asosida olib boriladi. Oʻqishning dastlabki bosqichida orfografik oʻqishdan foydalanilsa, sekin-asta orfoepik oʻqish koʻnikmalari shakllantiriladi. Boʻgʻinlab oʻqishga oʻrgatish uchun soʻzni boʻgʻinga boʻlish, boʻgʻin

hosil qiluvchi tovushni aniqlash, ochiq-yopiq bo‘g‘inlarni farqlashga o‘rgatish muhim sanaladi.

O‘qish ham yozish ham murakkab nutq faoliyati. U kichik yoshdagi o‘quvchidan iroda, aql, hatto jismoniy harakatni ham talab qiladi. Kichik yoshdagi o‘quvchini o‘qishga o‘rgatishda quyidagilar kuzatiladi:

1. Bola o‘qish paytida bitta harfni ko‘radi, uni bilish uchun oldingi ko‘z oldiga keltirilgan rasmlarni yo boshqa harflarni eslaydi, esga tushirgach, uni aytishga oshiqadi, biroq o‘qituvchi aytishga yo‘l qo‘ymaydi, ikkinchi harfni eslab qo‘shguncha birinchisi esdan ko‘tariladi, yoki ularni qo‘shib bo‘g‘in, bo‘g‘indan so‘z hosil qilguncha o‘qish jarayoni sustlashadi.

2. Ko‘pincha bola o‘qiyotgan qatorni yo‘qotib qo‘yadi, harfni, bo‘g‘inni, so‘zni qayta o‘qishga to‘g‘ri keladi. O‘quvchining diqqati kengaygan sari bo‘g‘in va so‘zni butunicha idrok eta boshlaydi.

3. O‘qishni endi o‘rganayotgan bola o‘qiyotgan matn mazmunini o‘zlashtirmaydi, chunki so‘zni qanday o‘qishga kuch beradi-da, so‘z ma‘nosiga e‘tibor bermaydi. Darslikdagi rasmlar, o‘qituvchining savollari, ko‘rgazmali qurollar ongli o‘qishlarini ta‘minlaydi.

4. Tajribasiz kitobxon so‘zni birinchi bo‘g‘iniga yoki rasmga qarab topadi. Bu xato o‘qishga olib keladi. Bu xatoning oldini olish uchun so‘z bo‘g‘inlab o‘qitiladi, so‘zni bo‘g‘in-tovush tomondan tahlil qilishga, tovush-harf tomondan analiz va sintez qilishga diqqat qaratiladi.

O‘qishni muvaffaqiyatli egallashlari uchun o‘quvchilarning idroki, xotirasi, tafakkurini va nutqini o‘stirishga katta e‘tibor berish kerak. Savod o‘rgatishda fonematik eshitish qobiliyatlarini o‘stirish, to‘g‘ri va aniq talaffuz qilishga o‘rgatish, tovushni ajratish ko‘nikmasini o‘stirish muhim sanaladi.

Yozuvga o‘rgatish o‘quvchilar ruchkani to‘g‘ri ushlab, daftarni to‘g‘ri qo‘yish, harfni yozishda yozuv chiziqlari e‘tibor bilan boshlanadi. Ular bo‘ylab qo‘lni harakatlantirishni esda saqlashi, harfni harfga ulashi, qatorga sig‘ishsig‘masligi mo‘ljallanishi lozim. Bular o‘quvchini aqliy va jismonan charchatadi, ayniqsa, barmoq va yelka muskullari charchaydi, bular darsda ikki uch marta fizkultura mashqlarini o‘tkazishni taqozo qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori, 2019-yil 3-may, PQ-4307-son. Toshkent sh.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori, 2021-yil 26-mart, PQ-5040-son. Toshkent sh.

3. Mirziyoyev Sh.M. “Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz” - T.: O‘zbekiston, 2017. – bet 381.
2. Ona tili o‘qitish metodikasi. (Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabalari uchun darslik):K.Qosimova, S.Matchonov, X. G‘ulomova, Sh.Yo‘ldosheva, Sh.Sariyev. -T.: «NOSHIR», - 2009. 352 b.
3. Alifbe 1-sinf [Matn]: darslik / R.Safarova, M.Inoyatova. –Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2021. – 80 b.